

Egy polgár város lakóinak élete alulnézetből

Tóth Árpád: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 261 oldal

A szerző e kötetben Pozsony város lakóinak családi stratégiáit, annak változatosságát, sokszínűségét, a nemzedékek közötti karrierutak jellemzőit tárja az olvasó elé az 1780 és 1848 közötti időszakra vonatkozóan. A téma problémaközpontú feldolgozása a könyvet nemcsak a történészek, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is vonzóvá teszi. A háttérben zajló meghatározó folyamatok megvilágításán túl az egyedi esetek vizsgálata által a szerző életre kelti az általa kiválasztott családokat, lehetővé teszi, hogy az olvasó bepillantást nyerjen a korabeli pozsonyi személyek élettörténetébe.

Tóth Árpád a polgárság és az urbanizáció témakörével már több, korábban megjelent írásában is foglalkozott, melyekben főleg a 19. század első felére koncentrált. Pozsony mellett kitüntetett helyet kapott szakmai munkásságában például Pest város polgári lakosságának vizsgálata. Ebben a könyvben a léptékváltás jegyében a mikrotörténetek módszerével, az egyedi esetek elemzésével egészítette ki a makrotörténeti megközelítést. A jellegzetesnek tekinthető családokat a prozopográfia módszerével vette vizsgálat alá, a családok közös vonásait kereste, s ezeket állította az elemzés fókuszába. Ugyanakkor nagyon helyesen már a bevezetőben felhívja a figyelmet arra, hogy a kutatás eredményei a választott módszer sajátossága következtében statisztikailag nem reprezentatívak. A 19. századi városi polgárság kutatása nem számít újdonságnak a magyar történetírásban. Bácskai Vera a pesti, Benda Gyula a keszthelyi, Czoch Gábor pedig a kassai polgárság jellemzőit vette górcső alá.

A kötet központi elemét a pozsonyi város lakók azon döntései képezik, melyek a következő generációk, nemzedékek életének kereteit kialakították, meghatározták. A kutatás időkeretét az 1780 és 1848 között eltelt közel hetven évben határozta meg a szerző. Választásával kapcsolatban megállapítja, hogy „az országos köztörténetben érvényes időpontok irrelevánsak lehetnek egy-egy város esetében” (16. old.), vagyis elszakad a hagyományos periodizációtól, és Pozsony történetének fenti – véleménye szerint – hanyatló szakaszának vizsgálatát tűzi ki célul. Leszögezi, hogy ez egyben egy olyan időszak, amelyben a ’polgárság’ fogalma alatt még a régi rendi polgárságot kell érteni. A szerző már a bevezetőben világosan meghatározza célját. E szerint az általa alkalmazott „léptékváltó, vállaltan eklektikus módszer” (15. old.) segítségével arra keresi a választ, hogy a pozsonyi város lakók miként látták helyzetüket, hogyan reagáltak a körülöttük lévő, átalakuló világra, illetve milyen stratégiákat követtek, amikor egzisztenciális jellegű döntéseiket meghozták.

A könyv szerkezetileg három nagyobb fejezetből áll, melyeket több-kevesebb alfejezet tagol. A szerző nagyon helyesen először a városra jellemző demográfiai feltételekkel ismerteti meg az olvasót mintegy keretet, háttérrel adva a továbbiakban felvetett problémák elemzésének. A makroszintű vizsgálat jegyében a városra jellemző népességszámról, a felekezeti és kor szerinti megoszlásról, illetve a népmozgalomról olvashatunk adatokat. Majd léptéket váltva az egyes esetek rekonstruálására kerít sort. Tóth az elemzés során több helyütt is olyan eredményre jut, mely ellentmond a szakirodalom állításainak, illetve eltér a hagyományos szemlélettől. A nupcialitásról szóló alfejezet végén például azt a következtetést vonja le, hogy a hagyományos felfogással szemben a pozsonyi

evangélikus polgárság körében nem számított normasértésnek, hanem a családi stratégia része volt, ha egy nő házasságkötés helyett a szülői házban maradt. A házasságra lépő nőknek ugyanakkor – akárcsak Nyugat-Európában – viszonylag magas volt az átlagos életkora. A vizsgált közösségekben további elfogadott norma volt az özvegyek újráházasodása. Ezzel kapcsolatban Tóth egy érdekes jelenségre, az azonos foglalkozást űzők megözvegyülési és újránházasodási láncolatára hívja fel az olvasó figyelmét.

A második fejezet a városi társadalom tagolódására fókuszál, melyben helyet kap a foglalkozásszerkezet, a rendiség, illetve a hatalmi szerkezet sajátosságainak jellemzése. A szerző annak bizonyítására tesz kísérletet, hogy a pozsonyiak számára választási lehetőségek széles skálája kínálkozott gyermekeik sorsára vonatkozó stratégiai döntéseik meghozásában. Példák sorával igazolja, hogy az egyes foglalkozások között viszonylag könnyű volt az átjárás, ami a korabeli megélhetés sokszínűségét bizonyítja. Fejtegetéséből levonja továbbá azt a következtetést, hogy a polgári jogállás megszerzése mind a helyi születésűek, mind a bevándorlók számára fontos cél volt a vizsgált időszakban. Más városokkal összehasonlítva Pozsony sajátosságának számított, hogy a választott tisztségek tekintetében törekedtek a paritás elvének érvényesülésére a katolikusok és az evangélikusok között.

A kötet harmadik egysége, amely a társadalmi stratégiákat veszi számba, a mű kulcsfejezetének tekinthető. A szerző itt olyan szempontokat vizsgál – iskoláztatás, foglalkozási diverzifikáció, kiházasítás, elvándorlás –, amelyek feltételezése szerint a legnagyobb súllyal estek latba a gyermekek sorsának alakításakor. Megállapítása szerint a felekezeti meghatározó strukturáló tényezőnek számított, ugyanakkor volt átjárási lehetőség a katolikus és az evangélikus iskolák között, amivel éltek is a diákok. Egy másik fontos következtetése az, hogy a tanulók iskolából való idő előtti kimaradása szintén tudatos családi stratégiának fogható fel, s

nem az egyes tanulók kudarcát kell látnunk abban. A példák tanúsága szerint „a városi társadalom különféle rétegei saját igényeiknek megfelelően tudtak élni az oktatási intézmények kínálta lehetőségekkel”. (153. old.) A pályaválasztás változatainak feltérképezésekor kirajzolódnak olyan jellemzőnek tekinthető stratégiák, melyeknek középpontjában a családon belüli mesterség átörökítésére való törekvés, a munkamegosztás, illetve a kooperáció áll. Emellett példákat idéz arra is, hogy a többgyermekes családok számára cél volt a felfelé mobilitás megvalósítása, aminek érdekében igyekeztek utódait magasabb presztízsű pályák felé orientálni. Végül az elvándorlás stratégiákban játszott szerepéről esik szó. A példák alapján világossá válik, hogy a Pozsonyból való elvándorlás az egymást követő nemzedékek során tudatos és folyamatos volt, illetve egyszerre több irányba is – elsősorban Kassa, Pest, illetve Bécs felé – folyt.

Az utolsó, kitekintő fejezet szintén fontos részét képezi a kötetnek. A szerző itt összefoglalja kutatása eredményeit és könyve tanulságait. Rámutat azokra a kutatási irányokra és módszerekre, melyek gazdagíthatják a témában eddig felhalmozott ismereteinket.

Dicséretes, hogy a szerző mindenütt felhívja a figyelmet a felhasznált források használhatóságának korlátaira. A bevezetőből megtudhatjuk, hogy a forrásadottságok miatt a könyv nagyobb hangsúlyt helyez a pozsonyi evangélikus közösségre, mint a katolikus és zsidó családokra. Szerencsés lett volna azonban ezt már a könyv címében világossá tenni az olvasó számára. Hiányolom továbbá a fejezetek és az alfejezetek számozását, főleg azért, mert a szerző többször is utal arra, hogy egy adott kérdésre hányadik fejezetben kíván visszatérni. Véleményem szerint érdemes lett volna már a könyv elején egy olyan térképet közölni, amely Pozsonyt és a vele szoros kapcsolatban álló területeket ábrázolja, hogy az olvasó könnyebben el tudja helyezni térben a leírt folyamatokat. A főszövegben szereplő táblázatok némelyike

nehezen értelmezhető, egyes esetekben nem világos, hogy a fejlécben lévő megnevezések mire utalnak. A függelékben elhelyezett táblázatokat, illetve ábrákat érdemes lett volna az azokra való utalás helyén közölni.

Szokatlan módon a könyv egyik kulcsfogalmának, a 'polgár' szó jelentésének tisztázása a kötet végére maradt. A szerző elfogadható módon indokolja meg döntését, mégis úgy gondolom, hogy legalább a polgári cím elnyerésével járó előnyök számba vételét érdemes lett volna a kötet elején közölni, elősegítve ezzel a témában kevésbé tájékozott olvasót az eligazodásban.

Tóth Árpád könyve megírása során széleskörű forrásbázist és szakirodalmat tárt, illetve dolgozott fel. A szerző alaposágát bizonyítja, hogy a Pozsony város történetét vizsgáló munkák mellett a korabeli sajtókiadványokat is kézbe vette. Korrekt módon már a viszonylag hosszúra nyújtott bevezetőben jelzi kutatásának korlátait, rávilágít az elemzés hiányosságaira. Leszögezi, hogy a kutatás eredményei a választott módszer sajátossága következtében statisztikailag nem reprezentatívak. A források fennmaradásának problémája mellett elsősorban az nehezítette munkáját, hogy Pozsony Város Levéltárának forrásanyagához az intézmény zárva tartása miatt nem férhetett hozzá. Szimpatikus, hogy számba veszi azokat a részkérdéseket is, melyekre helyszűke miatt nem volt módja kitérni a könyv keretein belül. A szerző kiváló kutatói érzékéről tanúskodnak azok a mondatok, melyekkel óvatosságra inti az olvasót az adott esetekből történő messzemenő következtetések levonásával kapcsolatban. Fontosnak és hasznosnak tartom, hogy a szubjektív döntések hátterét is feltárja például a nevek írásmódja kapcsán.

A szerző nagy hangsúlyt fektet a kulcsfontosságú fogalmak megvilágítására. Tisztázza például a címben is szereplő 'stratégia' fogalmát, a 'nupcialitás' jelentését, illetve az egyik lábjegyzetben nagyon helyesen kitér arra, hogy a 'reformkor' terminust a köztudatban élő korszakolástól eltérő értelemben használja.

A könyv érdemei között mindenképpen meg kell említeni a szerző remek, könnyed stílusát. A kötet olvashatóságát nagymértékben elősegíti és élvezeti értékét növeli, hogy minden fejezet elején felvillantja a vizsgálandó problémák körét, a fejezetek végén pedig röviden összefoglalja az addig tett megállapításokat. Ez a gyakorlat olyan ívet ad a kötetnek, mely által az olvasó összefoglalva látja az addig kikristályosodott eredményeket, illetve a kutatás tanulságait. További pozitívum, hogy a szerző – ahol lehetősége nyílik rá – igyekszik a pozsonyi adatokat más városok adataival összehasonlítani, megkönnyítve azok értelmezhetőségét.

A mű szerkezete arányos, a három fő fejezet nagyjából hasonló terjedelmű. Jó kutatói érzékre vall, hogy több helyütt a táblázatok helyett a grafikonokon történő, szemléletesebb közlési formát választotta a szerző. Szintén nagyon hasznos és az olvasó eligazodását hivatott szolgálni a kötet végén található személynév- és helynév mutató. A képek és az azokhoz tartozó rendkívül informatív képleírások nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az olvasó szinte karnyújtásnyira érezze magát a korabeli pozsonyi polgárok világához.

HLUCHÁNY HAJNALKA